

A bánsági magyarságról

A Bánság fővárosa Temesvár, a Temes mocsaras árterületén, elnyújtózó vár-város úgy írta önmaga történelmét, hogy – volens nolens – vállalta Európa sorsfordulóit is egyben. Castrum Temesiensis nevével első ízben II. Endre királyunk 1212-ben kiadott egyik adománylevelében találkoztunk. A másfél századnál hosszabb török uralom után főleg németeket telepítettek a vidékre. Savoyai Jenő tiltása alapján kurucok és protestánsok nem telepedhettek a Temes környékére. 1782-ben elnyerte a Szabad Királyi Város címet, de a magyarság számának jelentős növekedése csak a megyei rendszer visszaállítása után következik be. 1823-tól a közigazgatás hivatalos nyelve a magyar. A piarista gimnáziumban 1791-ben megkezdték a magyar nyelv tanítását, de az előadások nyelve csak 1844-ben lett magyarrá. A szabadságharc leverése után az uralom mostohábbban bánt a magyar érzelmekkel. Az iskolákban betiltották a magyar nyelvet. A kiegyezés után jelentős változás következett: 1851-ben 20560 lakos közül 2346 volt a magyar, 1860-ban 33560-ból 7480, 1890-ben 39884-ből 10657 majd 1900-ban 49624-ből a lakosság 36 %-a a magyar. A második világhégés végéig a városban szerb, magyar, román, zsidó, bolgár, szlovák, cseh és horvát ajkúak éltek szórványként a többségi németek mellett.

Városunkban ma is jelentős szerepet vállaló közművelődési intézményei, felnőtt oktatásunkat önképző szinten istápoló Ormós Zsigmond Társaság, a Csiky Gergely Színtársulat, a Bartók Béla Dalárda, Franyó Zoltán irodalmi műhely – hogy csak a legfontosabbakat említsem – a XVIII. század végétől nyomon követhető haladó polgári hagyományok tudatos követői. 1771-ben Heimerl Mátyás alapítja az első nyomdát és 1893-ban 13 nyomda működik a városban. Az első magyar lapot Temesvárott Pesty Frigyes indította 1858-ban *Delejtű* címmel. A másodikikat, a *Csanád*-ot Kún László és Csiky Gergely 1872-ben. Az első magyar napilapot 1872-ben Kakujay Gyula *Temesvári Lapok* címmel indítja. 1872-ben 9 lap, ebből 3 napilap, 1882-ben 32 lap és 1910-ig 151 lap látott napvilágot, melyből 43 volt a magyar. Ha kiemelünk találomra egy évet mit találunk? 1902-ben a következő lapok jelentek meg: Délmagyarországi Közlöny (Lendvai Miklós), Temesvári Hírlap (Pogány Mihály), Temesvári Színházi Napilap (Osztie Andor), Havi Közlöny (Rom.kat. lap dr. Kovács Sándor), Történelmi és régészeti Értesítő (dr. Berkeszi István), Délmagyarországi Természettudományos Füzetek (dr. Steiner Simon), Városi Közlöny (Geml József). A népiskolák tanulójának adatai is sokat mondanak. 1869-ben ezen iskolákban a tanulók 8 %-a, 1900-ban 25,3 %-a, majd 1906-ban 36 %-a volt a magyar anyanyelvű. Egy 1906/07-es tanévből fennmaradt adat szerint a város 63 tanintézetében 5777 német, 4605 magyar, 799 román, 394 szerb gyermek tanult.

Az első magyar színtársulat 1828-ban tartotta bemutató előadását. A délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulatot Ormós Zsigmond egykori főispán kezdeményezésére 1872-ben alapították. Ormós Zsigmond életéről és érdemeiről illik szólnunk egy pár szót. 1813. február 20-án született Pécskán. Tanulmányait Temesváron, Szegeden, Nagyváradon végezte. 1834-ben a vármegye követei mellé írnoknak küldik a pozsonyi országgyűlésre. 1834-ben Temesvár aljegyzője majd 1844-ben főszołgabírója. 1848-ban a vármegye országgyűlési képviselője majd a szabadságharc

leverése után kilenc hónapig börtönbe vetik a temesvári vár sáncüregéibe. Raboskodása után német és olasz tájakat látogat, műértő szemmel válogat és rengeteget tanul, képezi magát. 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1871-ben Temes vármegye főispánja, 1876-ban Temesvár szabad királyi város főispánja. 1889-ben megválik a tisztjétől, Budapestre költözik, ahol 1894-ben halt meg.¹

A temesvári-józsefvárosi *polgári olvasó egyesület* még 1877-ben egy népkönyvtárat alapított. Ennek sikerein felbuzdulva a Gyár- és Erzsébet-városi magyarok is megszervezték lakóterületi népkönyvtárukat, ahol olvasóterem és a téli időszakokban ismeretterjesztő előadások, színdarabok gyarapították a szellemi igényt. 1988-ban alapították a *Szabad Lyceum*-ot ahol hétről-hétre nagyszámú közönség jelenlétében ismeretterjesztő előadásokat, hangversenyeket rendeztek. Az *Arany János Irodalmi Társaság* Szentkláray Jenő apátkanonok, Szabolcska Mihály református lelkes és Sebesztha Károly királyi tanfelügyelő buzgólkodása folytán 1903-ban alakult és fontos szerepet játszott nemcsak a város hanem egész Délmagyarország irodalmi és tudományos életében. Felolvasó üléseken az irodalom jeleseinek szépirodalmi és tudományos műveit mutatták be, hangversenyeket rendeztek. A Temesvár főispánja által alapított *Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum*, valamint az 1874-ben indult *Természettudományi Társulat* 1919-ig működött, kiadványaikban a Történelmi és Régészeti Értesítőben valamint a Természettudományi Füzetekben a Bánság legjobb szakemberei közölték írásait. Sokrétű ismeretterjesztéssel szolgált a *Délvidéki Kárpát Egyesület*, mely a vidék természeti és néprajzi értékeinek felkutatását és ismertetését szolgálta. Tanulmányutakat és kirándulásokat szerveztek a Bánság vadregényes vidékeire, fürdőhelyeire. Kiadták a *Déli Kárpátok* című honismereti lapot Czirbuz Géza szerkesztésében. A társaság öntudatos gyűjtőmunkájának eredményeképpen jöhetett létre 1902-ben a táj és néprajzi múzeum Temesváron. 1925-ben a temesvári Magyar Dalárda altagozataként, majd 1926-tól önálló szervezetként létrejött a *Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület* Rudas Jenő tanár vezetésével. Számos irodalmi emlékműsort és rendszeres tudománynépszerűsítő előadásokat tartottak az 1930-ban felépült Magyar Házban. Előadóik között volt Jakabffy Elemér, Debreceni István, Domokos Pál Péter, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Baráth Béla, Puhala Sándor, Hajdú Frigyes, Páll György és mások. Az egyesület 1940-ig működött. Jelentős közművelő tevékenysége volt még a két háború között a *Magánalkalmazottak Egyesületének*, a *Szociális Műszaki Társulatnak*, a *Nyomdászok és Grafikai Munkások Szakszervezetének*, a *Temesvári-erzsébetvárosi Polgári Körnek*, az *Újságíróklubnak* is.

A csaknem két évszázadon át gyarapodó kulturális intézményeket, de főleg az igényt ezek iránt a kommunista acélhenger nem tudta egyből elnyomorítani. 1946 tavaszán alakult *Bartók Béla Népfőiskola* 1952-ig nagyon értékes és gazdag tevékenységet fejtett ki. Világnézeti, irodalmi, képzőművészeti, zenei stb. tagozattal működött, hetente két-három előadást is szerveztek.

1968-ig a hiányt néhány ismeretterjesztő előadás, Korunk- vagy Ifjűmunkás-matiné, évfordulós megemlékezések, szavaló délutánok szervezésével az Ady Endre Irodalmi Kör próbálta pótolgatni. Egy ízig-vérig oktatni tudó és vágyó pedagógus dr. Salló Ervin egyetemi előadótanár, az 1968-as év őszén – a politikai csillagállás kedvező pillanataiban – elindította a felnőtt oktatás szabadegyetemi formáját, a Kisenciklopédiát. Ez a közművelődési forma helyet és rangot kért magának városunk szellemi életében.

¹ *Ormós Zsigmond* munkái: Árpádkori művelődésünk története. Bp. 1881. – Utazási emlékek. 6 kötet a németalföld művészetéről. 1860-1862. Pest. – Visszaemlékezések. 3 kötet. 1885-86. – A Széchenyi szobor és a szobrászat realizmusa. 1863. – A herceg Eszterházi-képtár műtörténeti leírása. 1864. – Művelődési adatok Corvin Mátyás életéből. 1886.

Olyan történelmi konstellációban jött létre a Kisenciklopédia, amikor szó szerint igazak Illyés Gyula szavai miszerint „magyarnak lenni nehéz, de nem lehetetlen”. Szellemi szármalásában erősen megnyírbálva, agyoncenzúrázott és örökös gyanakvó felügyelet mellett, a tudományos ismeretterjesztés bátyája mögé húzódva próbálta átvészelni és túlélni az agyamosó Gulágot. Műszaki és tudományos értelmiségünk szívesen vállalt missziójává vált magyarul előadást tartani. Nemzeti önismeretünk kiépítése és identitásunk megőrzése így vált észrevétlenül hétköznapijaink tudatosan vállalt példaértékű szolgáltatójává.

Nem rejtjük véka alá azt a körülményt, hogy Temesváron szabadegyetemünk viszonylag kedvező körülmények között fejtette ki tevékenységét, hiszen egyetemi lektorok, előadótanárok, adjunktusok, tudományos kutatók, szerkesztők, orvosok, mérnökök – csaknem száz fő –, magyar anyanyelvű gárdája vállalta önzetlenül a részvételt. A felkért előadók javasolták az előadás témáját, aminek az az előnye, hogy rendszerint arról beszéltek, amit éppen kutattak, ebből következően az előadások viszonylag sok új információt, új gondolatot tartalmaztak. Felkért előadóink helyzete – enyhén szólva – nem volt irigylésre méltó. Újat, érdekeset kellett mondjon céhtársának, tisztán, érthetően kellett magyarázzon a sokszor zavaros tankönyvekkel bíbelődő diákoknak, mindezt érthetően, makulátlan magyar nyelven, hogy megtartsa, kérdések-re ösztökélje minden szabadegyetem leghívebb törzsgárdáját, a nyugdíjasokat.

Az 1970-es évek elején tapasztalt kirakat-engedékenységet a nemzetiségekkel szemben lassan, lopakodó léptekkel iszonyatos terrorrá vedlett át. 1980 őszén ültem ellen-szélben hajóra a Kisenciklopédia kormányrúdjánál. Mit tesz ilyenkor a józan kétség-beesés? Úgy véltük, hogy az ókori bölcssekhez fordulni talán okos dolog. Cicero mondja: Litterarum studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ad solatium praebent. (Az irodalmi tanulmányok fejlesztik az ifjúságot, örömet szereznek az öregeknek, a jósorsot felékesítik, balsorsban menedéket és vigaszt nyújtanak.) A tudományos ismeretterjesztésre, az engedélyezett irodalmi alkotások bemutatására, kirándulások szervezésére szorítkozva, a titkosrendőrség állandó zaklatásainak célpontjával, a városunkban működő igen erős és tökeerős német testvérvállalkozás árnyékában vegetáltunk végtelennek tűnő esztendőkön át.

1990 februárjában a még élő és létező Kisenciklopédia felvette a méltatlanul agyonhallgatott volt főispán és mecénás Ormós Zsigmond nevét és közművelődési társaságként igyekszik kiterjeszteni érdeklődési körét. A magyarság történelme, vallásfilozófia, cenzúrázott és íróasztalfiók-fogságra ítélt alkotások bemutatása, a nagy magyarok – Széchenyi, Kossuth, Deák Ferenc – érdemeinek méltatása, a koronaékszerek és koronázási városok megismerése, mind-mind olyan hálás téma, ami felébreszti, ébren tartja, és összetartja a maroknyi magyart. Kapcsolataink az anyaországgal, egy komoly könyvtár beindítása, irodalmi próbálkozások kiadásának segélyezése szerepelnek távlati terveink között. Csatlakozunk az EMKE szervezési politikájához, első lépésünk ez a kulturális autonómia felé.

Dr. Matekovits György

